

האג'ת חרכת אלטין פיתרג'ם תטאן יניעו החומר ויראו⁵ גם הם כמו חומר.
 מיאהה⁶ וקול' ויין חמר מלא מסך פעל ויש אומ'⁶ כי ויין⁷ חמר פועל עבר וענינו
 מאץ' פי מעני אלחמרה ויסתדל עלי ד'לך אדום. ויורה עליו היותו⁸ קמץ ופתח.
 בכונה קמץ ופתח.

חלץ חלוצים תעברו יעברו חלוצים חלץ חלוצים¹ תעברו, יעברו² חלוצים.
 מפעול משתק מן מחלציד יצאו אי אנהם פעול מן³ חלצים⁴, וענינו חגורי חלצים
 כאנוא⁵ משדודי אלחיאזים ללחרב. למלחמה.

חטם ותהלתי אחטם לך הד'ה לפט'ה חטם ותהלתי¹ אחטם לך, היא מלה צחה²
 פציחה גריבה צדרת מן חטם אלדי הו מן חוטם שהוא האף בלשון רבותי' ז"ל.

ולשון א"ג בשרשים עמ' 161: כלומר יניעו מימיו וישובו לסיט כל שמתערבין לסיט מחזק תנועתם והמיתם. אלאצול: תרגמתי תצ'טרב ותטאן מיאהה (= כמו א"ב!) אי תכ'חלט באלטין אצ'טראבה. בנוגע לפירוש בחבקוק עיין פירושו של א"ב שם. שהביא את א"ג תחילה ואח"כ פירושים אחרים. ⁶ לפנינו וקול' = ומה שאמר. לפני המתרגם היה כנראה וקיל, וע"פ זה תרגם ויש אומ'! ועיין לקמן. ⁷ תהלים עה, ט. ⁸ בדיוק: בהיותו. באלאצול עמ' 235 שר' 9—10: ויין חמר פעל מאץ' תפסירה אכמר בתשדיר אלרא (ונוסף שם: ואלדליל עלי ד'לך כונה בקמץ, כמו בא"ב!). בגליון כ"י רואן שבאלאצול עמ' 235 הערה 22: פסר פיה מכדר אי כדר מן אכ'תבאטה פיכון יחמרו מימיו מנה (= פירושו בו עכירות, כלומר: נעכר על ידי חבטתו ויהא יחמרו מימיו ממנו). וכן פי' רס"ג בתהלים מו, ד. אף אלפאסי אגרון ח"א עמ' 561 מפרש יחמרו מימיו ויין חמר מאותו ענין: עכירות, אבל וחמר מים רבים — גל: כמו מימי ים סוף. רס"ג בתהלים עה, ט מתרגם: כאס כ'מר כאת'ר ממלו מזאנא ולהערה 8 בעמוד 23 של הטכסט הגרמני אומר המהדיר (גאלינר): (ר') [סעדיה] לקח חמר כתואר ליין ומתרגם יין חזק. ועיין כתאב אלמואונה ערך חמר (עמ' 49): והזכיר אף את ר' יהודה בן בלעם, כנראה מפירושו לאיוב טז, טז: לפני חמרמרו. והוא משהו ללשון ערב ע"ש. ואמר ריב"א בהרקמה: והוא יחמרו מימיו מלשון חומר מים רבים שהוא הסיט והטע' (= והטעם) התגוששו מימיו עד כי עלו חמר. ויש אומ' (כמו התרגום שלנו!) כי כמוהו חמר מלא מסך פעל עבר מפני שהוא קמץ ופתח וענינו יין עכור כחמר, הלא תראה כתוב אחריו אך שמריה ימצו ישתו. ⁹ א: מא ... לא ככ"י ורשא. ואמר רב משה בן עזרא ב"שירת ישראל" עמ' קל: המלה 'חמר' בפסוק 'כרם חמר' (ישעיה כו, ה) היא לפי דעת אחדים מחכמי הלשון מן השמות שכונתם ידועה לנו מן הקבלה ואינם נגזרים מן הפעלים. אבל אין הדבר כך אלא היא שם-תואר. והיין נקרא כך מפני אדמיותו, כמו ויין חמר (תהלים עה, ט). מלה זו מנוקדת בקמץ ופתח משום שהיא פעל עבר, ורב מיני היין הם אדומים. ועיין לעיל 'תג'ניס' ערך חמר, ובצינונים שם. חלץ — ¹ דברים ג, יח. ² במדבר לב, ל. ³ בדיוק: נגזר. ועיין הקדמה. ⁴ בראשית לה, יא. עצם הגזרה נזכרה כבר בשרשים של א"ג שרש חלץ: וכבר פירשו במלאת האל האזירה והחנירה למלחמה וגזרו אותם מאמרו היוצא מחלציד (מלכ"א ח, יט). אזור חלציו (ישעיה ה, כז). אזור נא כגבר חלציד (איוב לח, ג) אשר פירושם בלשון ערב הוא חיאוים והם המקימות שהאזור נופל עליהם. והם המתנים. ושני הפירושים (תחילה פירש: חלץ = פשט הבגדים לצאת למלחמה) יכינו. ואמר א"ב ליהושע ה, יג: חלוצי צבא אלקול פיה כאלקול פי חמשים (לקמן וע"ש הערה) אנה משתק מן מחלציד יצאו. אי מחתומון פי אוסאטהם. ינחיה כנחו חמשים. וכבר הביא פיוננסקי בהערה שם שאבן ברון בכתאב אלמואונה עמ' 48 הביא את פירושו של א"ב ומתנגד לו: וגעל מ' יהודה בן בלעם [תחמה] אללה חלוצי צבא מן מחלציד יצאו [מתחומון] פי אוסאטהם. והו מעני בעיד (= והוא ענין רחוק!). ואמר ריב"א בהרקמה: חלוצים תעבירו טעמו חגורים על חלצים. ⁵ א: כאנו משדודין.

חטם — ¹ ישעיה מח, ט. ² לפי המקור היסף: נדירה. אבל לפני המתרגם היה כנראה הנוסח שהיה לפני בעל הגליון שבכ"י אלאצול עמ' 220 הערה 27. שבמקום 'גריבה' כתוב שם: צרפת

אלאנף פי לג'ה אלאולין * ז"ל והי כנאיה
 ען * אלאמהאל עלי אלמג'אז אלדי פי
 קול' אאריך אפי וד'לך אן אלגצ'ב אכ'תו
 ט'הורה פי אלאנף ולד'לך קאל פי אלגצ'ב
 ואלחרד ¹⁰ קצר אפים יעשה אולת
 ובעכסה ¹¹ ארך אפים.

מן חוטם (=נטויה מן חוטם). ואת מלות העזר מביע המתרגם שלנו בכמה מקומות. ועיין הקדמה. ³ הוסף לפי המקור: על דרך ההשאלה שישנה [אף] באמרו אאריך אפי (ישעיה שם) והוא כי החרון (או: הזעף, אבל לא הכל: אף, זעף, וחרון!) ניכר ביותר באף. ⁴ בדיוק: אמר על הכועס והרוגז. ⁵ משלי יד, יז. ⁶ בדיוק: ובהפכו, כ"י ל: והפכו (קוק' עמ' 140 הערה ח). ⁷ שמות לד, ו ועוד. כל הערך הובא בלשונו בשנויים מועטים בגליון כ"י אוקספורד של אלאצול (לעיל הערה 2) בשנויים מועטים: אללפטה; פציחה צרפת מן; ליתא: ז"ל; וכדלך יקול פי אלגצ'ב אלחרג'. הפירוש על 'אחטם לך' מלשון חוטם — נמצא כבר אצל בן קריש, 'אגרת' עמ' נח ואילך (הוא מאריך שם בפירוש הפסוקים שמראים לכאורה על 'הגשמה') ולאחר מיכן אצל הרבה מחברים. בפירושו לישעיה אומר א"ב בקיצור: הדא פעל צדר מן אלאסם אלדי הו חוטם פי כלאם אלאולין ומענאם (=ומענה) אלאמהאל. חיוג ב'כתאב אלנתף', קוקובצוב, עמ' 196: קיל פיה אכתטם, אי אנפס לך. ואלרבאנין יסמון אלאנף חוטם. וידוע הפירוש אף בשמו של רב האיי גאון. ב'כתאב אלחאוי', כך הובא בשמו בכמה מקומות ועיין לקמן. ואמנם מצאתי בכ"י קמברידג' T-S AR. 31/129 קטע ממלון שאני סבור שהוא חלק מאלחאוי ובערך 'חטם' הוא מפרש, כמו שהביאו בשמו: מלשון (=חוטם). אף רס"ג בתרגומו לישעיה תרגם: ופכירי אן אמהלך (=ותהלתי הוא שאאריך אפי). ועיין סידור רס"ג עמ' עד בתרגום לשורה 15! ואמר בתוכחתו "אם לפי בחרך" בסופה: תאריך אפך עמנו ותהלתך תחטם לנו. (=ותהלתך הוא שתאריך עמנו אפך). ומצאתי בקטע מפירושו של ר' יצחק ב"ר שמואל הספרדי לתוכחה זו (ונמצאים קטעים רבים ממנו בכ"י שונים) (ועיין "קרית ספר" שנה כו עמ' 91 הע' 112. ושנה ל עמ' 446 אות כ) — בכתב יד אדלר 3105 דפים 6—7 שפירש שם את הטור הנ"ל. ומביא בתוך דבריו אף דברי רב האיי גאון בכתאב אלחאוי, וזה לשונו שם דף 7 עמ' א: וקנאל רב האיי גאון זכ' לב' פי כתאב אלחאוי אלדי ל[ה] [ותהלתך] אחטם לך פמן אשתקה מן חוטם קאל [אנ]פס לך ומן אשתקה מן חטם קאל אכתטם ואלגמיע במעני אלאמהאל. ואח"כ הוא מעתיק את כל הערך מספר הפעלים לא"ב וז"ל: לבעץ' אללגויין יקול פי בעץ' תואליפה הכדי למא דכר אלאפעאל אלצאדה מן אלאסמא: חטם ותהלתי אחטם לך הדה לפט'ה פציחה גריבה (לעיל הע' 2) צדרת [מן] חוטם אלדי הו אלאנף פי לגה אלאולין ו[נהי] כנאיה מן אל אמהאל עלי אלמגאז אלדי פי קולה אאריך אפי ו[נדלך] אן אלגצ'ב אכתר ט'הורה פי אלאנף ולדלך קאל פי אלגצ'ב אכ'תו ואלחרד (כמו בגליון אלאצול!) קצר אפים [יע]שה אולת ובעכסה דלך ארך אפים א... כלאמה. וממשיך: וגא מואפקא לכלאמנא... [א]יצא אבן קריש רצי אללה ענה... כדלך וקאל אן אלאנף לה ג' אסמא [אף] חטם ונח[י]רים ואתסע פי שרח [אחט]ם לך אנה מן חוטם וצאחב אלאצול (=ר"י אבן גנאח) דכרהא פי באב אלחא ואלטא ואלמים ולם יפסרהא ולא אשתקהא ג'מלה. וכן אמר רס"ג במבואו לסידור עמוד ג: וקאל איצא ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך הו פי מא יסתאנף לאן תפסירה ומן מדחתי אן אמהלך [=] ואמר עוד ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך הוא במה שעתיד להיות, כי פירושו: ומתהלתי שאתן לך ארכה. ראב"ע בפירושו לישעיה: אין לו חבר ובדברי הקדמונים חוטם והנה הוא כן אאריך אפי ואאריך החוטם לך וכו'. רד"ק בפירושו ובשרשים: אאריך אפי ע"ש וכן רש"י ועוד. אבל בתרגום לישעיה: ותושבתי אקים לך. ברקמה לריב"א: מלשון חטם והוא האף ופירושו כפול בט[עם] אאריך אפי הכתוב לפניו. ואמר אלפאסי באגרונו ח"א עמ' 534: ומדיחתי וחמדי אכ'תטם לך אלתי תחמדני בה פי אלגלות אקבלהא מנך נחו מא יקול פי אלקבול וירח יי את ריח הניחח (בראשית ח, כא) ומתלה ישימו קטורה באפך (דברים לג, י) כלה קבול. ואלאסם מנה חטם כ'טם. וכיוצא בו אבן ברון בכתאב אלמואזנה עמ' 46: מג'אנס ללכ'טם.

והובא בשם אבן בלעם (אבל לא הזכיר שם הספר!) ב"אהל מועד" שער ארך, עמ' כ: פירשו בו

חמש וחמושים עלו בני ישראל משתק חמש וחמושים עלו בני ישראל משתק
מן חמש אי אנהם מחתומין קד שדוא חומש וענינו שהם חגורי חומש.
אוסאטהם.

חמר ותחמרה בחמר אלפעל מתצרף חמר ותחמרה בחמר, פועל מצטרף.

אאריך, וכתב רבי יהודה בן בלעם שהוא נגזר מן חוטם הידוע בלשון רז"ל שהוא האף, וכאלו אמר
אאריך חוטמי. — וכתב ר' יוסף קמחי ב"ספר הגלוי" עמ' 100: "לשון חוטם שהוא האף בלשון
המשנה: ונאקה בחטם (שבת פ"ה מ"א); וכן פתגרונו למען שמי אאריך אפי ותהלתי וכבודי הוא
שאריך חטם ואף. ונקראת החמה אף כאמור בער אפי" (ישעיה ל, כז). ויש להעיר: חטם שבמשנה
שם הוא שם הכלי החוטם את האף והיה צריך להביא מקור אחר! ועיין במביאי לספר הזה. — מנחם
פירשו לשון 'סליחה' לפי העניין. ובזהר פירש כמה פעמים מלשון חוטם עיין פרשת משפטים דף
קכב ב, פרשת האזינו דף רפט א, רצד א, ובפרשת נשא דף קל ע"ב (והובא בשינויים קטנים
בריקנסי על התורה פרשת חוקת עה"כ: עשה לך שרף): כד היה רב המנוא סבא בעי לצלוא
צליתיה אמר לבעל החוטם אני מתפלל (ריקנסי: מבקש כלשון תענית דף כט, א) לבעל החוטם אני
מתחנן והיינו דכתיב (ריקנסי: רוא) ותהלתי אחטם לך. — בבמדבר רבה פ"ה, ו פירשו: אחטם
אחתם, לשון חתימה ע"ש. ובשירה ובפייט: רב שמואל הנגיד, 'בן משלי' במהדורתי סי' רסה:
בכל עת אל תהי נטר
יכל עת אל תהי חוטם.

ופירש שם בגליון כתב היד (עיין הערותי) פי' כועס וכו'. ובאמת הכוונה היא להפך הארך אפים,
והוא ניגוד לנטר. וכמות שמוכיח ההמשך שם. ור' אלעזר הקליר בקינה "אאריך ביום מבך" אמר:
אלית לחוטמינו, ופירשו ב"ערוגת הבושם" ח"ג עמ' 255 לחוטמינו לחותמינו. כמ' ותהלתי
אחטם לך שפתרונו כשביל תהלתי אני סותם אפי(ך). (והוא כפירוש במדבר רבה הנ"ל). ב"ספר
המליצה" (לקוטים... מהדורת באכר) עמ' 19 אמר: אחטם לך והמים במקום הי (כלומר כמו
אחטה!).⁸ א: אלאויל. ⁹ שם וכ"י חרשא: מן אלאמה. שם ושם: ואלחרגי.
¹¹ א: ובעכס דלך. לא ככ"י חרשא. וכצ"ל בגליון אלאצול.

חמש — ¹ שמות יג, יח. ² הוסף: נגזר, ועיין הקדמה. ³ בדיוק: כלומר. ⁴ וכיוצא בו כתב
בפירושו ליהושע א, יד: ואחר תעברו חמשים מענאה משדרדו אלחיאזים והו לפט"ה משתקה מן
תסמיתתם אלכיצר חמש, פי קולה באחרי החנית אל החמש (שמו"ב ב, כג). נחואה יחתמל אן יכון
מפעילא פכיין אלפעל אלדי אשתק מנה מתעדא ויחתמל אן יכון צפה מתל ערומים (איוב טו, ה)
עצימים (דברים ה, לח) [=ענינו (=פירוש) חגורי החלצים, והיא תיבה נגזרת מן מה שקראו
ל'חלצים' חמש; כאמרו באחרי החנית אל החמש. בדקדוק: אפשר שהוא פעול ואז יהא הפועל אשר
הוא נגזר ממנו פועל יוצא ואפשר שהוא תאר כמו ערומים, עצומים. (ועיין ציוני פוזנסקי שם, ולעיל
ערך חלץ). לפירוש המקרא בשמות — עיין רש"י שם ותורה שלמה במקום. אמנם פירושו של א"ב
כאן לקוח מא"ג שרשים שרש חמש: חגורי החומש והוא מקום החלצים כמו שנאמר ויכהו בה אל
החומש (שמו"ב כ, י). ונהגו בה כמנהגם בחלוצים תעברו והחפץ חגורים על חלצים. ועיין אבן
ברון עמ' 50 (הוא מפרש כמו בערבית: מקובצים). ואמר ריב"א בהרקמה: ואתם תעברו חמושים
מלשון באחרי החנית אל החומש שהוא המתן ודקדוקו כדקדוק חלוצים ופירושו כפירושו. ⁵ כ"י: א:
חומש: שדו.

חמר — ¹ שמות ב, ג. ² בדיוק: הפועל מתנטה (=נוצר, ועיין הקדמה) מן השם. וכפי שאמרנו,
הוא "אלקאר", והוא דבר שחור בסמיכות הזפת. מוצא מן מעינות האדמה. ופירשו בו גם
כן "אלקפר" והוא קרוב מזה. וה' יודע (כל המפורז ליתא בתרגום. כלום לא היה לפניו?)
ועיין הקדמה. באלאצול עמ' 235: הו אלקפר ויערף באלאשבלט. ובגליון כ"י רואן (שם הערה 32):
וקיל אנה אלחמר. ("הוא כמין זפת ונקרא בלשון ערב קפר" [השרשים, ונשמט שם וידוע (בשם)
אלאשפלט (=אספלט)]. אף רס"ג תרגם חמר 'אלקפר'. אלפאסי ח"א עמ' 561: והחמר היה להם
לחמר צאר להם מקאם אלטין (=החמר היה להם במקום הטיט) ומתלה בארות בארת חמר. וקר
יתצרף מנה ותחמרה בחמר וקירתהא באלקיר. הרקמה לריב"א: ואחמרה בחמר, הפעל נגזר מן
השם. וחמר הוא אלקפר בלשון ישמעאל והוא הכפר הכתוב בתיבת נח בחלוף הכף בקוף (כלומר